

Deáky Zita

„AHOGY ÉN LÁTTAM, TAPASZTALTAM”
Reflexiók T. Kiss Tamás ünnepi tanulmánykötetéhez

DOI 10.35402/kek.2024.2.9

Ha valakinek a 75. születésnapját és ezzel megközelítőleg 50 éves oktató-nevelő-kutató-tudományszervező munkáját ünnepeljük, akkor nagyon könnyű udvarias gesztusokat tenni. Ha ehhez egy, az ünnepeelt munkásságát összefoglaló tanulmánykötet is társul, akkor látjuk igazán, milyen töredékes lehet a megismerés, ugyanakkor mennyi tanulsággal szolgálhat, mennyi kapcsolódási ponton keresztül közelíthetünk, mennyi közös probléma- és kérdésselvetés segíti a megértést.

A *Kultúr(politik)ák. Művelődéstörténeti és kultúrpolitikai tanulmányok* című, Tibori Tímea által szerkesztett tanulmánykötet T. Kiss Tamás sok évtizedes oktatói, kutatói munkájának kaleidoszkóp-szerű bemutatása, körkép azokról a témákról, amelyek őt az utóbbi 50 évben foglalkoztatták, amelyek legjobban jellemzik őt kutatóként, főiskolai és egyetemi tanárként is. E jubileumi kötetben

a 19. század végétől napjainkig áttekintést kapunk a majd 150 év jelentősebb kultúrpolitikai folyamatairól, a kultúrával, az oktatással, köz-, illetve népműveléssel kapcsolatosan történeti, társadalmi, politikai kérdésekről, hangsúlyosan a magyarországi kulturális élethez szükséges infrastruktúra kialakításának szakaszairól.

T. Kiss Tamást életútja, törekvései segítették, vezették a kötetben is bemutatott témakörökhöz, és érzékenyebbé tették a kultúra különböző kérdéseinek kutatására. Vidékről indult, néprajzi gyűjtéseket végzett, festőművészeknek készült, népművelői feladatokat is ellátott, falukutatói gyakorlatokat vezetett, felsőoktatásban tanított, sőt új képzési szakot indított, minisztériumi dolgozóként is művelődésszervezéssel foglalkozott. Kívülről és belülről is láthatta a kultúrpolitikai döntéseket és azok hatását a kulturális folyamatokra, egyúttal segítette azokat történeti kontextusban elhelyezni.

Az itt bemutatott kötet, a 340 oldal, a 17 tanulmány, plusz a preambulium és az epilógus mögött több évtizedes kutatói, szervezői munka, multidiszciplináris szemlélet áll, társadalomtörténeti, művelődéstörténeti, politikatörténeti, oktatáspolitikai, filozófiai és szociológiai szempontokat is érintve.

A tanulmányokban újra és újra előkerül az a gondolat, hogy az államnak többféle módon, anyagilag, elméletileg és elviekben kötelessége támogatni a kulturális életet, és annak fejlesztéséről gondoskodnia kell. T. Kiss Tamás lépésről lépésre mutatja be a dualizmus korától azt az utat és gyakorlatot, azt a szervezeti rendet és felállást, amellyel az állam kultúrpolitikája erősebben határozta meg a magyarországi kulturális életet, mint a nyugat-európai országokban. A kulturális élet mindig stratégiai jelentőséggel bírt Magyarországon – szögezi le (16. o.), és így volt ez a 20. század elején, majd a két világháború között, a második világháború utáni időszakban, de napjainkban is. Ezért fordul többször írásaiban Eötvös Józsefhez, ugyanis Eötvös miniszteri tevékenysége, különösen a népiskolai törvény elindítása a dualizmus-kori Magyarországon a kulturális élet fejlődését, modernizációját és a Nyugat-Európa-hoz való

felzárkózást. A kiegyezéssel és Eötvös fellépésével tulajdonképpen létrejött a magyar polgári állam modernizálódó oktatásügye, ugyanis a népiskolai törvény felekezettől, etnikumtól, gazdasági helyzettől függetlenül mindenkire kiterjedt, és az egyházakon túl vagy mellett, osztársadalmi feladattá tette az ehhez szükséges infrastruktúra megteremtését, az egységes ismeretek átadását, az analfabétizmus felszámolását, de a többlépcsős iskoláztatási rend megteremtését és az ellenőrzés kiterjesztését a legkisebb helységekre is.

Osztársadalmi hatását mutatja, hogy az általános tankötelezettséggel együtt nagyon hamar változott a hagyományos korosztályi besorolás rendje, és 6 éves kortól bekerült az iskolás/elemista fokozat megnevezés, ami egységessé vált az egész országban. A törvény még a szegény családokat is egy új gazdasági (első önálló ruha stb.) és társadalmi stratégiára ösztönözte, el kellett fogadniuk az intézményes szocializációs hatásokat is, és sorolhatnánk azokat a jelenségeket, hatásokat, amelyek ennek következtében a lokális közösségeket érintette, alakította.

T. Kiss Tamás kiemeli, hogy a népiskolai törvény hatását segítette a ma már tudománytörténeti jelentőségű Néptanítók Lapja, amelyet Eötvös indított el 1868-ban, és amely 1944-ig a mindenkori közoktatásügyi kormányzat hivatalos lapja maradt, a tanítóság szaklapja, fóruma. Ma pedig a népoktatás történetének enciklopédiájának is tarthatjuk, hatalmas ismerethalmazt, adatot nyújtva a társadalom- és neveléstörténeti, szociológiai, néprajzi kutatások számára is.

Eötvös korai halála után a következő miniszterek, különösen Trefort Ágoston folytatta a reformokat, alakította, egységesítette az alapfokú oktatási struktúrát, kulturális intézményeket hozott létre. Az első világháború és a trianoni békediktátum után a gazdaságilag, társadalmilag, kulturálisan meggyötört országban Klebelsberg Kuno határozottan lépett, kiharcolva a tárca addig nem ismert állami támogatását, a Rockefeller és más alapítvány támogatását, és megnyerte az arisztokráciát és a gazdag nagypolgárokat, közöttük a numerus clausust elszenvető zsidókat, akik eddig is támogatták a kulturális életet, sőt, sok területen élen jártak annak alakításában. Nem véletlen, hogy a tanulmánykötetben hangsúlyt kaptak Klebelsberg Kunoról szóló írások is, nemcsak azért, mert T. Kiss Tamás egyik kiemelt kutatási témája volt (1999-ben könyve is megjelent róla), hanem mert elvégezte a miniszter két világháború között meghatározó kultúraszervező tevékenységének

áttekintését és értelmezését is, amely átvezette őt az államszocialista időszakba, a rendszerváltásig. Klebelsberg munkásságával kapcsolatban, de kitérve időben, kutatás- és tudománytörténeti áttekintést ad a korszak művelődéspolitikai elveinek rendszerében az egyes témakörökről – felnőttoktatás, népfőiskola, népművelés stb. –, miközben komplex képet nyújt az időszak kulturális intézményeiről, aktuális nemzet- és magyarságfelfogásáról, valamint a vidéki művelődési folyamatokról.

T. Kiss Tamás hangsúlyozza, hogy Klebelsberg megpróbálta céljai érdekében megnyerni az ország vagyonos rétegét, és idézi: „méltányolandó, hogy akinek az ország területéből tekintélyes része van, vagyis aki egy nemzeti vagyon tekintélyes részének ura, tekintélyes részt vállaljon magára a kulturális terhekből”. Az Országos Gyermekvédő Liga 1926. április 25-i közgyűlésén tartott beszédében visszautalt erre, és határozottan leszögezte a miniszter: „Három éven át kértem a nagyvagyonot, csinálja meg a majorsági iskolákat a latifundiumokon. Nem csinálták meg a maguk jószántukból, amikor érdekük lett volna. Most törvénnyel rájuk kényszerítettem.” (171) Erről eszünkbe juthat, hogy az uradalmak egy része nemhogy iskolát nem építtetett önként a cselédei számára, hanem árnyékszéket sem. Az 1920-as évek végén a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium több uradalmat büntetéssel fenyegetve kényszerített arra, hogy biztosítson faanyagot a cselédek számára, hogy árnyékszéket építhessenek. Ehhez képest az iskolaépítés más anyagi kiadást jelentett, és a lenézett, de totálisan kihasznált uradalmi cselédekre áldozni sok uradalom csak kényszerrel áldozott. Persze nem mindegyik, mert sok pozitív példa is van.

T. Kiss Tamás rámutat arra, hogy a 20. század első harmadában leginkább Klebelsberg Kuno miniszteri tevékenységének kilenc éve volt a legeredményesebb a kulturális igazgatás területén, vállalva a konfliktusokat is, a kor minden lehetőségét megragadta az előrelépés érdekében. Képzett nemzetközi kapcsolatokat és ösztöndíjakat alapított, amelyek kinyitották Nyugat-Európa és Amerika felé a tudományos életet. A létrehozott vagy fejlesztett kulturális intézményei révén folytonosnak tekinthetjük eredményeit. Ha csak a Klebelsberg-féle tanyasi és falusi iskolákra gondolunk, amelyek akkor a kor színvonalán berendezett és ellátott oktatási intézmények voltak, láthatjuk, hogy ma is működnek a 21. századi EU-s követelményeknek is megfelelő ún. Klebelsberg-iskolák. Azt is tudjuk, hogy a tanyasi iskolák a tanyaközpontokban épültek meg, vagy

épp azok váltak területi központosító erejűvé, így mindenesetre ezek lettek a „tanyasi” kulturális központok. Itt tartottak a Kalászlányok és a fehérkeresztes nővérek az anyáknak tanfolyamokat, majd a népfőiskolások gazdasági képzéseket, itt voltak színelőadások, és a pártpropagandisták programjai is itt zajlottak.

T. Kiss Tamás arra is rámutat, és adatokkal igazolja, hogy az ő minisztersége alatt volt a legmagasabb támogatása a tárcának. Ez tette lehetővé, hogy sok kulturális kezdeményezést és kutatást is támogatott. Így csak egy példát hozva, Gönczi Ferenc somogyi tanító és tanfelügyelő múzeumszervező és alapító kutatásait és tárggyűjtési tevékenységét is jelentősen finanszírozta. Maga Gönczi Ferenc köszöni meg 1937-ben megjelent könyvében Klebelsbergnek, hogy az 1923-tól, 170 somogyi kérdőpontra végzett munkájához, amely „... egész Somogy megye községeinek népies gyermeknevelési módját, és az azokhoz fűzött sokféle szokást kívánja megismertetni”, gyűjtési célokra háromszor adott 2 165 000 koronát.

A kötetbe szerkesztett tanulmányok egyik erénye, hogy a magyarországi kultúrpolitika alakulásának ívét a dualizmus korától a rendszerváltásig, majd napjainkig húzza meg, egy-egy történeti csomópontot kiemelve, benne az ideológiai elveket és ideológiai, akár nevelési célokat kihangsúlyozva. Rámutat arra, hogy a mindenkor hatalom a kultúrpolitikán keresztül is próbálta legitimitását fenntartani, annak stratégiai jelentőségét hangsúlyozva. Így volt ez az államszocialista rendszerben is, különösen az 1956-ot megelőző időszakban. Valószínűleg igaz ez az összes egykori szocialista országra is, ahol a „szocialista embertípus” megteremtésének, nevelésének célja határozta meg a kultúrpolitikát, de valójában az egész életet, a női szerepeket, a családi, kis- és nagyobb közösségi életet, kialakítva az alkalmazkodásnak vagy sokszor a túlélési technikának sajátos módszereit, a kettős nyelvet, kettős nevelést, kettős ünnepeket stb. Ehhez kapcsolhatóan hozza be T. Kiss Tamás az adaptálódás kérdéskörét is, ahogy írja, „adaptáló nagyhatalom”, „népek olvasztótégelye” a magyarság. Ezzel arra hívja fel a figyelmet, hogy a politikatörténet szempontjából is érdemes megnézni a kérdést. Mindenképpen továbbgondolásra inspiráló a dolgozat, mert nem mindegy, hogy természetes folyamatról, önkéntes átvételről, alkalmazkodásról beszélünk, vagy kényszerű, fenyegetés hatására történik, ahogy a szerző is ír a Rákosi Mátyás és Révai József nevével fémjelhető adaptációkényszerekről. És kérdezhetnénk

sok mindent, ténylegesen, vagy csak a felszínen jelenik-e meg, beépül-e a szocializációs stratégiába.?

A tanulmánykötet egy része a Szerző pedagógia-történeti, illetve az egyetemi felnőttoktatói munkájához kapcsolódó tématerületekből áll össze. Az Eötvös-féle népoktatási törekvések, a Türr István kezdeményezte analfabetizmus elleni küzdelem, az Apponyi Albert-féle felnőttoktatási tervezet, az írni-olvasni tudás és a választójogi viták ugyanígy ide tartoznak, hozzáteszem, mint a 18. század végétől az egészségügyi felvilágosító irodalmak, a 19. század közepétől a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései, olvasóköri, a filoxéra utáni gazdasági tanfolyamok, gazda- és gazdanőképzők, háziipari tanfolyamok, iparegyleti előadások, szakmai kiállítások, szakmai egyesületek előadásai, önképzőkörök vagy a szakmai lapok, mint az 1970-es évektől megerősödő népművelés és andragógia vagy művelődésmenedzser szakok kialakítása, vagy a levelező és távoktatás kiépítése, amelyek összekapcsolódtak T. Kiss Tamás munkásságával. Ide tartozik az a tanulmánya is, amelyben kitér a két világháború között a Rádió, később a televízió szerepére, a felnőttképzésre, az oktatásra és a távoktatásra. Rámutat, ez sem volt olyan egyszerű, mert bár Klebelsberg több száz rádiókészüléket adományozott a falusi és tanyai népiskoláknak, „a program úgy néz ki, hogy a tisztelt parasztnak énekel Basilides Mária egyet, utána beszélnek a trágyázásról, azután jön valami a Walkürből, és a végén egy előadás arról, hogyan kell a pöcegödrot rendben tartani.” (241) Az 1960-as évektől profibb módon történik mindez, erről is olvashatunk a tanulmányban ugyanúgy, mint a televízió oktatási, felnőttképzési, információadási programjainak történetéről, és még annyi mindenről.

A tanulmánykötet külön érdeme, hogy kísérletet tesz az andragógia kritikai értelmezésére abban a tekintetben is, hogy a rendszerváltás után milyen kihívásokkal kellett megküzdenie ennek a felnőttoktatási diszciplinának. Belülről és kívülről látta, megélte, ő maga is a legutóbbi időig alakítója volt, így a tanú hitelességével tudott fontos következtetéseket levonni.

Összességében elmondható, hogy T. Kiss Tamás kötetéből történeti kontextusba helyezve kapunk képet a különböző korszakok, rendszerek kultúrpolitikájáról, azokat bemutatva és értelmezve. Továbbgondolásra, egyúttal vitára is inspirálnak a tanulmányok. Az egész kötetre jellemző a megértés, az elfogadás hangja, az éles kontúrok, a

kinyilatkozások kerülése, miközben határozottan fogalmaz a Kádár-korszak kormányzati támogatást élvező, „szocialista embertípussá nevelő” kultúrpolitikájáról: „A kultúra, a korabeli állami propaganda a kommunista párt ideológiai átnevelési eszközévé, a politika szolgálólányává vált, a tudós, a művész, a tanár, a népművelő egyaránt az állampárt alattvalójává lett.” A Rákosi rendszer kultúrpolitikájáról pedig: „A nép(át)nevelésre a kommunista Révai József vállalkozott, aki 1949 és 1953 között a kultúra teljhatalmú diktátoraként, az MDP KB titkáráként, egyben népművelési miniszterként meghirdette a „szocialista embertípus” kialakítását, a „tartalmában szocialista, formájában népies” – populáris kulturális forradalmi programot. A nép átnevelését szolgáló eszközök a látványos tömegrendezvények, szocialista ember-típus kialakítását és az új erkölcs megteremtését

előmozdítani hivatott népieskedő alkotások és programok (különös tekintettel a filmművészetre), az egyénre gyakorolt „agitatív nevelési módszer”, a gunyoros hangvételű, „meggyőzés” (299) – hozzáteszem: a kiszipolyozott és megalázott parasztok között: kulákklista, kollektivizálás, beszolgáltatás, padláslesöprés, perek idején...

A születésnapra összeállított tanulmánykötet átfogja T. Kiss Tamás kutatói pályáját, legfontosabb témáit. Ebből is látható, hogy megmaradt tanárnak, mondani, összefoglalni, szintetizálni és átadni akar, miközben többször jelzi, egyúttal ki is jelöli saját kutatói és kortársi pozícióját: „ahogy én láttam, tapasztaltam”. Ezzel meghagyja a másként látás, a másként tapasztalás és gondolkodás szabadságát az olvasóban, és nagyvonalúan elismeri, hogy sokféle út, sokféle élethelyzet és cél alakította a 20. század második felében is a társadalom múltját és jelenét.